Mészáros Tibor

„Ütközet közben az időt nem lehet zsebórával mérni”

Egy ismeretlen Márai-írás a szabad világ rádiójának feladatairól

„Az Idő az ifjúság fegyvertársa.”

1952-ben Márai és családja elhagyja Európát, New Yorkba költözik. Ekkori lelkiállapotáról tudósít a döntően visszaemlékező, az emigrálás tettét (ön)igazoló írás (*A néma énekes*. Forrás, 2000. ápr. 3-23. p.). Az író nehezen szabadult egy-egy témától, ezért „kellett” megírnia az *Egy polgár vallomásai* „harmadik részét”, a *Föld! Föld*!…-et, vagy *Az igazi* folytatását, a *Judit… és az utóhang*-ot, és ezért tér vissza (alábbi tanulmányában) az emigráns lét feldolgozásához is egy újabb szempontból. E sorok, melyek 1954-ben születtek, Márai szándéka szerint, folytatják két évvel korábban írt, memoár elemeket is tartalmazó esszéjét. (A két gépirat egyébként azonos címen, ugyanazon dossziéban kapott helyet, a hagyaték ma is így őrzi őket). Mégis, alapvető különbségek vannak a dolgozatok között: előző egy egzisztenciális határhelyzet kiváltotta emlékezés, elemzés, itt viszont (egy időre) már túllendült a vákuumon, az eszmélő író a továbblépésről gondolkodik, ezért a feladatokra, tennivalókra összpontosít és levonja a következtetést: a megoldás a Szabad Európa Rádióban van. Nem pusztán túlélési gyakorlat ez, hanem mentési akció kíván lenni, mivel felelősséget érez az otthon maradottakkal szemben. Akiknek eddig a polgári hivatásról, az értékek őrzéséről írt, azoknak most egészen másképpen, de ugyanúgy öntudatra ébredésre van szükségük. Ezért is kerül előtérbe a történetfilozófia, az elemzés, a politikum, és kapnak e sorok tanulmány-jelleget.

A nagy magyar emigráns által feltett „mi történt?” kérdésében benne van a II. világháború, a kommunizmus és sztálinizmus, egy teljesen eltűnt életforma (és osztály) – és a helyébe jött – választott: az emigráns lét vagy léttelenség.

Írása elején legitimálja önmagát és helyzetét, ezzel alapozza meg állításai elfogadhatóságát: *A kortárs, aki otthon maradt, talán többet élt meg a válságos évek gyötrelmes valóságából, de lehet, hogy kevesebbet látott mindabból, ami a valóságban otthon történt, mint azok, akik önként vagy kényszerűségből útra keltek.* Tanúságot tesz küldetéstudatáról, ezt jelzik e sorok: *Az író, a tudós, minden korban és minden helyzetben az a személyiség, aki látleletet vesz fel az emberi sorshelyzetekről. A számkivetettség, a korszerű népvándorlás látleletét még nem írták meg e korszak szemtanúi. Ez a feladat elsőrendűen a vasfüggöny mögül elmenekült írók, tudósok, szellemi emberek tanúságtételének feladata lesz.*

Felvázolja azt is, hogy a segíteni akarás az emberek részéről odahaza nem feltétlenül hasznos, mert kiderülhet, hogy aki „segít”, hazaárulásban vesz részt. Márai magatartásában élete végéig észrevehető egy Moszkva felé figyelés: úgy hiszi, amit a Vörös téren döntenek, az a világ sorsát befolyásolja. Ez egy kis ország életében meghatározó lehet: *Moszkva (…) Magyarországot szovjet gyarmattá alakította át, a szovjet nehézipari háborús készülődésének egyik műhelyét építette fel itt is.* 1988 júniusában nyilatkozatot kér tőle az *Új Világ* című kaliforniai lap arról, hogy mi várható a magyarországi „őrségváltás” után odahaza; ekkori véleménye is tükrözi a szovjet főváros meghatározó szerepét: *„Az az irányadó, hogy ott, Moszkvában mi történik. Az oroszok most kiutat keresnek, mert jelenleg igen nehéz helyzetben vannak (…), ezért – remélhetőleg – engedményekre kényszerülnek.”*

Részletesen elemzi a kommunisták taktikáját, ami nem változott évtizedek alatt – mégis „bejött” ezúttal is; a parasztság ellenállását, melyet szinte egyetlen számottevő ellenállásnak lát *(A dolgozó tömegek elfáradtak a vörös cirkusz egyhangú mutatványaitól és több kenyeret, kevesebb cirkuszt követeltek)* felszámolták; felvázol utópisztikus eseményeket (a Nyugat-Európát egyszerűen „lerohanó” Vörös Hadsereg), mely a hidegháború árnyékában fenyegető rémként állt Európa felett. Bár a nemzet is az atom kérdésének árnyékában él, vannak érintetlen, „nem atomizálódott” területei: a nyelv, a műveltség és Márai ezt tartja lényegesebbnek, ezért is fejti ki bővebben a későbbiek során a Szabad Európa Rádió kiemelkedő feladatát.

Az emberiség mellett az egyes emberért is felelősséget érez az író, erre utal a már idézett mondat az írástudók szerepéről. Mindig nagy jelentőséget tulajdonított az értelmiségnek, az íróknak, ezért egykori otthoni írótársai (ha vallott ilyennek bárkit is) jelentős részének árulása, növeli felelősségérzetét és kimondott ítélete súlyosságát azok szerepvállalását illetően.

A „kassai polgár” mindig hordozott magában egyfajta prófétikus vonást, és ezt a szerepet (éppen a SZER-en keresztül) igyekezett betölteni: amikor megszólalt, a jövőről beszélt a jelenből kiindulva (és sokszor reflektálva a múlt értékeire), valamiféle büntetést (önbüntetést?) helyezett kilátásba, szenvedett népéért, a „szent maradékért” – emigrációba vonult. Erősítették ebbéli szerepét az olyan viszonyulások és megnyilvánulások, melyek az emigráció vezető írójának tartották. (A teljes képhez hozzátartozik az is, hogy a próféta alázata hiányzott belőle). Tehát a prófétai kor, a vészkorszak után is marad érték: az irodalom, a zene, az alkotószellem elpusztíthatatlan, ha torzul is. Érdekes, hogy mindezeket akkor jegyzi le, amikor kifejezte szándékát: nem akar részt venni nyilvános emigrációs működésben, kizárólag könyvein és a SZER-en keresztül. (Utóbbihoz való ragaszkodását jelzi, hogy a hagyatékban rendezett fomában érkezett tizenhat év szinte valamennyi felolvasásának eredeti kézirata.) 1953 májusában a következő levelet küldte el Borbándi Gyulának arra a kérésére, hogy küldjön a *Látóhatár* számára írásokat: *Az én elhatározásom, hogy az emigrációban a nyilvánosság számára nem szólalok meg máshol, mint a könyveimben, vagy – közvetlenül az otthoniaknak címezve mondandómat – a rádión keresztül, nem az emigrációs élet szellemi, vagy másféle visszásságai által motivált elhatározás. Személyes élethelyzet és munkarendszer következménye ez az elhatározás. (…) De ha a Látóhatár-ba írok, elkerülhetetlenül meg kell szólalnom máshol is.* Tehát azonos szintre helyezi akkori élethelyzetében az írói hivatást és a rádiózást, sőt, utóbbit valamennyire az előző részének tekinti.

Tanulmánya ezek után tér át a Szabad Európa Rádió történelmi feladataira. Egyik lényeges szerepét abban látja, hogy a rab népek számára, nemzeti nyelven hirdeti az igazságot. E két tényező együtt (az igazságról beszélni, a nemzet nyelvén) jelenti a „Szellemi Idegenlégió” alapját. Az elmúlt három év munkájáról megállapítja: a rádió valóságos fegyvert ad a rab népek kezébe, mert a felvilágosítás a felszabadítás kezdete. Összegzésében Márai szinte háborúzik a nemzet rabszolgatartóival, de a maga módján: az intellektus eszközeivel. Mentális harc ez az éteren keresztül a szellemi szabadságért, aminek – szerinte – természetes következménye a megvalósult felszabadulás. A SZER feladatainak számbavételénél legfőbb szempontnak a felelősséget tartja, ez kell, hogy meghatározza a rádiózás minden egyes funkcióját, tevékenységét. Számadásában első helyen a témaválasztást említi, így a hazai hazug helyzetből következően legnagyobb hangsúlyt a hírekre és a hírek kommentálására kell helyezni. Gyakorlatból tudja, hogy mekkora hatalom a hírközlés, különösen az, amely képes országhatárokat átlépni vámvizsgálat nélkül. A zavaróállomások sem tudják elérni a szellemi rabság teljes fenntartását, és ezek a hírek, ha csak vízcseppek tudnak is lenni, a követ is képesek kivájni… Itt

is kiemeli az író különleges feladatát, aki *a maga sajátos teleszkópjaival, szellemi radarjával* képes arra, hogy érzékelje: mire van szükség otthon? A szellemi ember (polgár?) kötelessége, hogy segítsen azokon, akik rászorulnak a felvilágosításra. (Egy újfajta „nemzetnevelés" ez, a megváltozott körülmények között!) Még így sem lehet teljes a segítség, mivel a legfontosabbat nem hallhatják:… *hogy a szabadulás kézzelfogható közelben van.* Ezért kap különös jelentőséget Márainál az, hogy a SZER-nek állandóan sugároznia kell műsoraiból a megnyugtató üzenetet: tudnak róluk az idegen szabadságban is, és nem tekintenek rájuk idegenként, sőt: szükség van rájuk a szabad világban. Mivel *a szolidaritás a legnagyobb gyógyerő*, igazából ez fontossá teszi önmaguk számára is a kapcsolat fenntartását a megszállt országokban élőkkel.

Eszmefuttatást ír a gyorsuló időről, a „világ akcelerációjáról", az atombomba léte okozta bizonytalanságról, mely az élet minden területét érinti. Itt válik a politikai kérdés egzisztenciálissá: az otthonmaradtak rabok ugyan, akiket fel kell szabadítani, de a „szabad világra" is rávetül a mindent elpusztító fegyver és kor ténye. Implicite felvetődik a kérdés: lehet-e szabadságról beszélni ott, ahol az ember többszörösen képes elpusztítani egymást és önmagát – politikai meggondolásokból? (Ennek mélyén a „modern ember" egzisztenciális szorongásai húzódnak meg.) A Nyugat gondolatvilága behatol Keletébe és megtisztítja, meggyógyítja – állítja Márai és talán maga sem látja a paradoxont: az atombomba nem válogat a „két oldal" között.

A 9. fejezetben sorolja fel részletesen a felvilágosító-pedagógiai munka területeit. Ezek között szerepel a remény ébren tartása, az ingadozók meggyőzése, zavar keltése a kommunistákban és taktikájuk leleplezése a széles tömegek előtt, az ifjúság felvilágosítása a társadalmi folyamatok valós szerepéről, mechanizmusairól és a kommunista demagógia egyoldalúságairól.

A dolgozat befejező részében tér rá az író a Nyugat előtt álló legnagyobb problémára, a félelem megszüntetésére. Nem érzékeli, hogy a félelem nélküli világ a jelen keretek között legalább annyira utópia, mint a kommunizmus. Mindenkit „fortélyos félelem igazgat" és az „átkos" pszichoanalízist képviselő Freud szerint is az embert körülbelül 40 éves koráig az élettől való félelem, utána pedig a halálfélelem határozza meg… Természetes, hogy ez megjelenik társadalmi szinten is. Márai e negatív életérzés gyökerét az eltömegesedésben látja, felidézve ezzel Ortega és Spengler tanítását. Apokaliptikusan megújult világot vázol fel a nagy emigráns, melyben a tudás, a felvilágosító munka által elmagyarázható minden: *Ez a világ ilyen és ilyen. Az éhezés, a járvány, a betegség ellen ezt és ezt tudja nyújtani védelemben. (…) Figyeljetek, mert van egy másik világ is, mint amelyben titeket nevelnek, s ez a világ nemcsak ígér, hanem ezt és ezt valósította meg már eddig is*. Szerinte ez a „jobb világ" mindazt megadja, amitől a fiatalok a kommunista diktatúra miatt el voltak zárva. Mégis, mintha maga is érezné ígéretei súlyosságát, figyelmeztető sorokat ír a „szabad világban" élőknek: *De amikor „ígérünk" ennek az ifjúságnak, nagyon kell vigyázni, hogy soha ne ígérjünk többet, sem mást, mint aminek valószerűségét egyidejűleg bizonyítani tudjuk. Csak azt a jövőt ígérhetjük, amelynek megvalósításához már ma, a jelenben bizonyítékaink vannak.* A rádiós munka történelmi szerepet kapott – állítja a befejező sorokban az író. Ezt a szerepet (és sokszor magát a világot is) nem a maga megfelelő méreteiben látja Márai, de ezt tenni akarása, írói-szellemi elhivatottsága, egyfajta megmentői tudat és az ezekből következő látás okozza.

A Szabad Európa Rádió történelmi szerepe nem vonható kétségbe, de az olyan mértékű megtisztító, tudatlanságból kiemelő és népfelkelést elindító szerepet, melyet a „kassai polgár" tulajdonít neki, nem tölthetett be: az éteren át nem lehet több év (majd évtized) szellemi rombolását helyrehozni – ennek valóságát még ma is tapasztaljuk. Legfeljebb lehetőséget jelent egy másfajta látásmód bemutatására, megvalósítására, s mivel *az Idő az ifjúság fegyvertársa*, perspektivikusan ad igazi megoldást. A Szabad Európa Rádió magyar részlege életében a legnagyobb esemény talán mégis az volt, amikor feleslegessé vált tevékenysége és beszüntethette adásait. Kár, hogy ezt Márai már nem érte meg. *Az nem lehet, hogy annyi szív…*